

ler'in katedrali olan Saint Esprit Kilisesi'ni yaptı, 1847'den itibaren de Ayasofya tamerinde ağabeyine yardımcı oldu. 1855'te Sisam Beyi Bugorides ile 1858'de Ömer Paşa için Boğaz'da yalılar yaptı. 1859'da Morcote'ye döndü, 1865'te Hocapaşa yangınından sonra bölgeyi imar etmek üzere projeler teklif etti. Giuseppe Fossati de 1 Mart 1891'de öldü. Ağabeyi Gaspare'nin gölgesinde yetişen Giuseppe, desen ve projelerine göre pek parlak bir ressam ve mimar gibi görünmemektedir. Her ikisinin bıraktığı arşiv malzemesi Güney İsviçre'de Bellinzona'daki arşive taşınmış olup bugün oradadır. Bu arşivdeki bütün belgeler Semavi Eyice tarafından 25-27 Haziran 1967'de teker teker elden geçirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Fossati, *Aya Sofia Constantinople as recently restored by Order of H. M. the Sultan Abdul-Medjid, from the original drawings by Chevalier Gaspard Fossati, Lithographed by Lewis Haghe Esq.*, London 1852; kitabın küçük boyda tıpkıbasımı için bk. *Die Hagia Sophia* (haz. Urs Peschlow) [Die Bibliophilen Taschenbücher, nr. 187], Dortmund 1980; T. Lacchia, *I Fossati, architetti del Sultano di turchia*, Roma 1943; C. Mango, *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul*, Washington 1962 (krş. Semavi Eyice, *TTK Belleten*, XXVIII/112 [1964], s. 773-789); C. Palumbo-Fossati, *I Fossati di Morcote*, Bellinzona 1970; G. Heinrich, "Die Fossati Entwürfe zu theaterbauten", München 1989; M. di Morcote, *Gaspare Fossati, Architetto Pittore, Pittore Architetto*, Morcote 1992; W. Pollack, "Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel von W. Salzenberg, Geschichte eines Architektur Werks", *Römische Quartalschrift*, XLIX (1954), s. 243-250; Ulya Vogt-Göknil, "Ein Tessiner als Hofarchitekt des Türkischen Sultans", *Du-kulturelle Monatsschrift*, XIX (1959), s. 48-54, 56; Semavi Eyice, "Ayasofya Horologion'u ve Muvakkithanesi", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IX (1983), s. 15-24; a.m.f., "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi (1855)", *TD*, XXXIV (1983-84), s. 61-72; a.m.f., "Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul", *Arredamento-Dekorasyon*, sy. 43 (1992), s. 126-133; a.m.f., "Fossati (Gaspare)", "Fossati (Giuseppe)", *İst.A.*, XI, 5818-5823; Laurence Ammour, "Un architecte italien à Istanbul: Gaspare Fossati (1809-1883)", *Observatoire Urbain d'Istanbul-lettre d'information*, sy. 5, İstanbul 1993, s. 17-24.

SEMAVİ EYİCE

FRANKLAR

İslâm dünyasında
Katolik ve Protestan mezheplerine
mensup hıristiyan
Avrupalılar'a verilen ad.

Aslı Frank olan kelime Türkçe'ye Frenk / Firenk / Firek, Arapça'ya Efrenc (İfrence), Farsça'ya Fereng / Freng / Firek şekillerinde geçmiştir. Avrupa'nın

batı ve kuzey kısmına Arapça'da Efrenciye, Farsça'da ve Türkçe'de Frengistan adı verilmiştir. Müslümanlar Frank (Efrenc, İfrence) adını doğru olarak önce Frank Devleti'nin (Merovenjyen-Karolenjyen) halkı için kullanmışlarsa da sonraları özellikle Haçlı seferlerinin başlamasının ardından, Suriye ve Filistin'de kurulan hıristiyan devletlerinin kurucuları büyük çoğunlukla Frank olduğu için bu ismi bütün Batı ve Kuzey Avrupa milletlerine (Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) teşmil etmişlerdir. Fakat Katolik İspanyollar ile Ortodoks kilisesine mensup milletler (Rus, Rum, Bulgar, Sırp vb.) Frank tabiri kapsamının dışında tutulmuştur.

Frank adı bir kabile ismi olmayıp başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun doğu ve kuzey sınırlarında oturdukları halde Roma hâkimiyeti altına girmemiş olan Germen kabilelerini ifade ediyordu. Bu göçebe toplulukların diğer Germen kabilelerinde de olduğu gibi halk tarafından seçilen "halk kralları" vardı. Ancak zamanla bu krallık şekli arazi kazanma sebebiyle karakterini değiştirdi ve Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ve çökmesi sonucunda oldukça güçlendi. Roma İmparatorluğu'nun çökmesi, bu çöküşün kendilerine şan şeref, servet ve arazi kazanma imkânları sağladığını gören diğer küçük kabileleri de birleşmeye sevketti. Bütün kabileleri en iyi şekilde zafere ulaştıracağına inanılarak başa geçirilen "üst kral" kendisine "Franklar'ın kralı" unvanını verdi ve böylece birleşen kabileler de Frank adını benimsemiş oldular. Tarihte Frank adına ilk defa İmparator Gallienus devrinde rastlanmaktadır. Franklar 258-259 yıllarında Rhein nehrini aşarak imparatorluk topraklarına girmişler ve bütün Galya (Fransa) bölgesini geçerek İspanya'ya kadar uzanan büyük bir saldırıda bulunmuşlardı. Her ne kadar bu saldırı geri püskürtülmüşse de bu tarihten sonra Franklar Rhein sınır savunmasında ortaya çıkan her zaaftan yeni akınlar yapmak için faydalandılar. IV. yüzyıl boyunca Roma imparatorları bir taraftan Franklar'ı sınırların ötesinde tutmaya çalışırken bir taraftan da bunların büyük bir kısmını kendi ordularında asker olarak kullanıp Franklar'ın devlet arazisi içinde yerleşmelerini engellediler. Fakat gittikçe askerî güçlerini kaybettikleri V. yüzyılda Franklar'la ittifak yapmak ve kendilerine Cambrai ve Tournai bölgesinde arazi vermek duruma kaldılar. Bun-

dan sonra Franklar topraklarını güneye doğru genişleterek Galya'nın büyük kısmına sahip oldular. Merovech adını taşıyan efsanevi atalarına atfen Merovenjyen Krallığı denilen bu Frank Devleti'nin ilk hükümdarı Chlodvig (481-511), kendisinden önce hıristiyan olan bütün diğer Germen kabilelerinin Arius mezhebine girmesine karşılık Katolikliği kabul etti. Bu sayede Franklar için Roma ve ona bağlı batı halklarıyla kolayca uyuşup kaynaşma imkânı doğmuş ve böylece Frank Devleti daha başlangıcından itibaren güçlü bir temele oturmuş oluyordu.

VIII. yüzyılın başında İspanya'ya geçen müslüman Araplar (711) Vizigot Krallığı'nı yıkıp bu ülkenin büyük bir kısmını fethettikleri sırada Franklar Avrupa'nın en kuvvetli devletine sahiptiler ve Fransa'dan başka bugünkü Almanya ve İtalya'nın da bir bölümüne hâkim bulunmaya başladılar. Fakat hızla ilerleyen ve daha 715-716 yıllarında Berselüne ile (Barcelona) civarını ele geçirip sınırlarına dayanan müslüman ordularına karşı bir şey yapamadılar. Mûsâ b. Nusayr kumandasındaki ordu Arbüne (Narbonne) bölgesine kadar ilerledi. İbn Haldûn, Mûsâ'nın batıdan doğuya doğru ilerleyip yolu üzerindeki yerleri fethederek Kostantiniye (İstanbul) üzerinden hilâfet merkezine gitmeye kararlı olduğunu söylemektedir (*el-İber*, IV, 117). Ancak fethin bu safhasında Mûsâ'nın halife tarafından geri çağırılması üzerine Frank sınırındaki harekâtı Endülüs Valisi Semh b. Mâlik yürüttü. Araplar 717 ve 719 yıllarında Pirene dağlarını aşarak Fransa için de Arbüne şehrini zaptettiler ve burasını sonraki fetihleri için bir üs haline getirdiler; 721 yılında Toulouse üzerine yürüdüler, Rhein nehri boyunca ilerleyip Bourgogne bölgesine ulaştılar.

Araplar Frank Devleti sınırlarında göründüğünde Merovenjyen Krallığı, iktidarı ele geçirmek ve devletin bir kısmı veya tamamı üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen aristokrat ailelerin birbiriyle mücadelelerine sahne olmaktaydı. Araplar'ın yarattığı tehlike iç mücadelede son vererek Franklar'ı bir idare altında toplamaya zorladı. İktidar, Karolenjyen hânedanını tahta çıkaracak olan bu ailenin temsilcisi saray nâzırı Karl Martel'in (Charles Martel) eline geçti. Bu sırada Araplar Fransa içinde Loire nehri- ne ulaşmış bulunuyordu. İspanya'nın fetih-i müslümanlar için dünya hâkimiyeti bakımından büyük bir şans. Çünkü bu

gaye ile Bizans üzerinden yaptıkları saldırılar sonuçsuz kalmıştı. Eğer Bizans'ı yıkabilmiş olsalardı imparatorluk topraklarına yerleşmiş, fakat Hıristiyanlığı henüz kabul etmemiş geniş Slav kabilelerini müslüman yapabilirlerdi. Ayrıca Avarlar ile büyük Germen kitleleri ve Kuzey Avrupa kavimleri de henüz putperest idiler; bunların İslâm tarafından kazanılması pekâlâ mümkündü. Fakat Araplar'ın İstanbul önündeki başarısızlığı bu imkânı ortadan kaldırdı. Ancak aynı yıllarda Fransa'da Loire nehrine kadar ilerlemiş bulunan müslüman orduları için buradan Rhein nehrine kadar sadece bir sıçramalık mesafe kalmıştı ve nehrin kenarında da henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş putperest Germen kabileleri oturuyordu. Müslümanlar 732 yılında Poitiers (Belâtüşşehedâ) Savaşı'nı kazanabilselerdi İslâm fütuhatını durduracak hiçbir engel kalmayacak ve dünya hâkimiyeti Bizans üzerinden değil Batı'dan ilerleyerek ele geçirilebilecekti. Fakat Karl Martel kumandasındaki Frank ordusuyla 732 sonbaharında yapılan savaşta emirleri Abdurrahman el-Gâfiki'nin şehid düşmesi üzerine müslümanlar yenilgiye uğradılar. Bu yenilgi, her ne kadar kuzeye doğru yapılan fetih hareketlerini durdurmuş ve belki de o zamanlar gerçekten düşünülmüş olan Batı'dan İstanbul'a ulaşma planına son vermişse de müslümanların Güney Fransa topraklarındaki hâkimiyetini X. yüzyıla kadar devam ettirmesini engelleyememiştir.

Poitiers'de kazandığı başarı Karl Martel'e devlet içinde büyük bir otorite sağladı ve Franklar arasında birliği güçlendirirken, kiliseyi de himayesi altına almasına yol açtı. Onun 741'de ölümünden sonra oğlu Pippin, artık tamamıyla bir gölge haline gelmiş bulunan Merovenjyen hânedanını ortadan kaldırdı ve 751 yılında Soissons'da kendisini resmen Frank kralı ilân ettirdi. Pippin, İslâm dünyasında Emevî hilâfetinin yıkılması ve hâkimiyetin Abbâsiler'e geçmesiyle sona eren iç karışıklıklardan faydalanarak 752'de Sebtimâniye (Septimania), 759'da Arbûne eyaletlerini ele geçirdi ve Akîtâne (Aquitania) bölgesini de hâkimiyeti altına alıp Araplar'ı İspanya'ya doğru çekilmeye zorladı. Onun 768'de ölümü üzerine tahta çıkan oğlu Karl Frank Devleti'nin en güçlü kralı oldu ve "Büyük" (Carolus Magnus, Charlemagne [Şarلمان]) lakabıyla tanındı. Langobard-

lar'ı yenerek İtalya'ya sahip olduğu gibi Sachslar'ı da yirmi yıl süren hıristiyanlaştırma savaşlarından sonra Frank Devleti'ne bağladı. Ayrıca Avarlar'a ve Bizans'a karşı savaşlar yaptı. Bu arada Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in torunu Abdurrahman Abbâsiler'in elinden kurtulup İspanya'ya kaçmış ve burada iktidarı eline geçirmişti. Onun kurduğu Endülüs Emevî Devleti 756'dan 1031 yılına kadar ülkenin kaderine hâkim oldu. Karl, I. Abdurrahman'a karşı ilk seferini 778 yılında yaptı, fakat hiçbir başarı elde edemedi. Frank kralı bu seferi, Pedernborn'da bulunduğu sırada yanına gelerek efendilerine ihanet edeceklerini bildirip kendisini davet eden Arap emirleriyle anlaştıktan sonra yapmıştı. Ancak kendisine iltihak edecek âsi kuvvetler daha önce kısmen I. Abdurrahman tarafından ortadan kaldırılmış olduğundan yarımsız kalan Karl, kuşatmış olduğu Sarakusta (Saragossa) önlerinden ayrılıp Fransa'ya geri dönmek zorunda kalmıştı. Ayrıca dönüş sırasında müslümanların saldırısına uğrayan Frank ordusunun artçıları tamamen imha edilmişler ve bu birliklerin kumandanı, Les Chansons de Roland efsanesinin ünlü kahramanı olan Bretagne Kontu Roland da Araplar tarafından öldürülmüştü.

Franklar bu tarihten sonra I. Abdurrahman'ın hükümdarlık döneminde İspanya'ya bir daha saldırmadılar. Oğlu I. Hişâm devrinde ise savaşlar yeniden başladı. 791 yılında müslüman orduları yarımadanın hıristiyanlar elinde kalmış olan kuzeybatısındaki Asturia ve Galicia bölgelerini yağmaladılar. 793'te Abdülmelik b. Abdülvâhid kumandasındaki ordular, 781'den beri Büyük Karl'ın oğlu Dindar Ludwig'in vassâl krallık olarak babası adına idare ettiği Akîtâne bölgesine girdiler. Ayrıca Arbûne yakıldı ve Fransa'nın iç taraflarına kadar uzanan akınlar yapıldı. 794'te Abdülmelik Asturia'nın başşehri Oviedo'yu yağmaladı, fakat dönüşünde hıristiyanların pususuna düşerek bozguna uğradı. Hişâm'ın bu bozgunun intikamını alacağını düşünen Asturia hâkimi II. Alfons Franklar'dan yardım istedi. Franklar bu yardım çağrısını kabul ettiler. Ancak 795 yılında Araplar'ın bu defa Abdülmelik'in kardeşi Abdülkerîm b. Abdülvâhid kumandasında yaptıkları intikam seferi hıristiyanlar için büyük bir felâket oldu. Müslümanlar Oviedo'yu tekrar ele geçirerek

tahrip ettiler. Bu olaydan birkaç ay sonra Hişâm'ın zamansız ölümü durumu değiştirdi; oğlu I. Hakem iç isyanlarla öylesine yoğun bir şekilde uğraşmak zorunda kaldı ki hıristiyanların yaptıkları akınları önleyebilmeyi bile büyük başarı saydı. Hakem'e isyan eden Arap reisleri Büyük Karl'ın emrine girdiler. Berşelûne ve Vüşka (Huesca) emirleri Büyük Karl ve oğlu Dindar Ludwig ile anlaşarak Ebro nehrinin kuzeyinde kalan bütün kaleleri Franklar'a teslim etmeyi vad ettiler. II. Alfons 798 yılında Lizbon'a kadar uzanan ve büyük zararlara sebep olan bir sefer düzenledi. Dindar Ludwig kumandasındaki Frank ordusu 801'de İspanya'ya girdi ve uzun bir kuşatmadan sonra Berşelûne'yi zaptetti. Büyük Karl Berşelûne'yi müslümanlara karşı sınır bölgesi haline getirdi. Burası daha sonra Katalonya Krallığı'nın nüvesini teşkil etti ve bir süre sonra Aragon Kontluğu kuruldu. Böylece İspanya'daki müslümanlara karşı sayıları üçe çıkan devletler (Asturia-Leone, Katalonya, Aragon), Pireneler'i artık Franklar'la müslümanlar arasında tabii sınır olmak durumundan çıkardılar. Bununla beraber Franklar için müslüman tehdidi ortadan kalkmış değildi. Büyük Karl, Endülüs'ten gelecek tehlikeye karşı bu tedbirleri aldıktan sonra onların doğudaki rakipleri Abbâsiler'e yaklaşma yollarını aradı ve Batı kaynaklarının yazdığına göre Halife Hârûnürreşid ile dostluk kurdu.

Büyük Karl'ın 814'te ölümünden sonra tahta geçen oğlu Dindar Ludwig'in saltanat dönemi kendisiyle oğulları arasında cereyan eden iktidar kavgalarıyla geçti. Ölümünden (840) sonra ülke 843 yılında Verdun Antlaşması ile üç oğlu arasında paylaşıldı. İmparatorluk topraklarında kurulan bu üç devlet zamanla daha küçük parçalara bölündü. Bu küçük devletler IX. yüzyıl boyunca Normanlar'ın, Macarlar'ın, Slavlar'ın ve İspanya müslümanlarının saldırılarına mâruz kaldılar. Ayrıca IX. yüzyılın ilk yarısında Araplar Sicilya adasını ve ardından İtalya'da Bari'yi ele geçirdiler. X. yüzyılda, İtalya ve Provence sahillerinde korsan kaleler kurmuş olan İslâm dünyası Katalonya'dan Tunus'a kadar bütün Batı Akdeniz'e hâkim bulunuyordu. Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman İspanya'nın tartışılmaz hâkimi idi. Buna mukabil parçalara bölünmüş Frank devletlerinin müslümanlara karşı koyacak güç-

leri yoktu. Aynı yüzyılın sonlarında Endülüs Devleti'nin savaşçı veziri İbn Ebû Âmir (el-Mansûr) Leone Krallığı'na arka arkaya hücumlarda bulundu. 981'de Semmüre'yi (Zamora), 986'da Berselûne'yi zaptetti. 996'da bizzat Leone'yi tahrip ve yağma etti. Bir yıl sonra da hıristiyanlar için kutsal bir yer olan Compostella'yı yaktı. Kısa süre içinde Pirene dağlarını aşıp Fransa'ya girecekken 1002 yılında öldü. Onun ölümü müslümanların planlı taarruz savaşlarının sonu oldu.

Müslüman tehdidi karşısında devamlı endişe içinde bulunan Batı Avrupa dünyası bu fırsatı yakalamaktan memnundu. Bu defa İspanya'nın hıristiyan devletleri müslümanlara karşı saldırı düzenlemeye başladılar. Fransa'da çok güçlü duruma gelmiş olan Cluny kilise organizasyonu ile papalık bu hareketi desteklerken pek çok Frank şövalyesi de İspanya'daki seferlere katıldı. XI. yüzyılın ikinci yarısında artık müslümanlara karşı kutsal savaş havasına bürünen saldırılar, gittikçe daha fazla sayıda maceracı Frank şövalyesini İspanya'ya çekmekteydi. Fakat hıristiyanların saldırıları bununla kalmadı. Batı Avrupa dünyası ve özellikle Franklar, İspanya'nın büyük kısmını ile Sicilya adasının müslümanların elinden alınmasından sonra, XI. yüzyılın sonunda "kutsal toprakları kurtarma" parolasıyla Haçlı seferleri adı verilen saldırı dönemini başlatarak İslâm ülkelerinin kalbine kadar uzandılar. Kudüs ile birlikte Suriye ve Filistin sahil bölgelerini zaptedip Urfa, Antakya, Trablusşam ve Kudüs'te Haçlı devletleri kurdular. Bu durum, yaklaşık 200 yıl boyunca müslümanları Franklar'la çok daha yakın bir temas içine soktu. Aralıksız süren mücadelelerden sonra, nihayet 1291'de Akkâ'nın geri alınışı ile Haçlılar müslüman topraklarından atıldı. Bununla beraber Haçlılar, III. Haçlı Seferi sırasında ellerine geçirmiş oldukları Kıbrıs adasında ve daha sonra Rodos'ta Osmanlılar'ın bu yerleri fethine kadar varlıklarını sürdürdüler.

Franklar'la fütühat döneminde başlayan ve XI. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan temasa rağmen İslâm dünyası aslında Franklar'a ve bunların tarihine pek az ilgi duymuştur. Bu sebeple Franklar hakkında müslüman tarihçileri ve coğrafyacılarının eserlerinde çok az bilgi vardır. İslâm literatüründe Batı Avrupa konusundaki ilk kayıtlar IX. yüzyıla ait

olup çoğunlukla Grek kaynaklarından yapılan tercümelere dayanmaktadır. IX. yüzyılın ortalarına doğru Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Batlamyus'un (Ptolemaios) *Geographike Hyphegesis* adlı eserini Arapça'ya tercüme etmesinden kısa bir süre sonra müslüman ilim adamları kendi eserlerini kaleme almaya ve bu konuda bilgi vermeye başlamışlardır. IX. yüzyılın sonunda İbn Hurdâzbih, Efrenciye'nin diğer putperest ülkelerle birlikte İspanya'ya bitişik bulunduğunu (*el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 90) ve burasının Urûfe diye adlandırdığı Avrupa'nın bir parçası olduğunu (*a.g.e.*, s. 155) yazmakta, ayrıca oralardan gelen tâcirlere ve getirdikleri mallara da temas etmektedir (*a.g.e.*, s. 92, 153 vd.). X. yüzyılın başında konuya ilâvede bulunan İbn Rûste Britanya adalarından bahsetmiş ve Roma hakkında da bilgi vermiştir (*el-A'lâku'n-neftse*, s. 85, 127-130). X. yüzyılın ortalarında Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb* ve *Kitâbü't-Tenbîh* adlı eserlerinde Franklar'a dair daha geniş bilgilere rastlanmaktadır (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 32 vd., 34-37; Alm. trc. G. Rotter, s. 202 vd., 204-207; *et-Tenbîh*, s. 22 vd., 176 vd.). Mes'ûdî *Mürûcû'z-zeheb*'de Frank krallarının listesini, Chlodwig'den itibaren kendi zamanında hüküm süren IV. Ludwig'e kadar, bunların saltanat sürelerini ve devirlerindeki bazı özellikleri belirterek vermekte ve Franklar'ın Nüh'un oğlu Yâfes'in soyundan olduklarını, cesur, iyi organize edilmiş, disiplinli insanlardan meydana geldiklerini, geniş ve düzenli bir ülkelerinin bulunduğunu, 150 kadar şehre sahip olduklarını ve başşehirlerine Bariza (Paris) dediklerini kaydetmektedir. Mes'ûdî bu bilgiyi, 336 (947) yılında Mısır'da Fustat'ta bulunduğu sırada eline geçen bir kitaptan aldığını ve bu kitabın bir Frank piskoposu tarafından 328'de (939) Endülüs Emevî tahtının vârisi Hakem için hazırlanmış olduğunu bildirmektedir.

Mes'ûdî'den sonra Avrupa hakkında bilgi verenler genellikle Ebû Ubeyd el-Bekrî, İdrîsî, İbn Saîd el-Mağribî ve İbn Abdülmün'im el-Himyerî gibi İspanyali, Sicilyalı ve Kuzey Afrikalı yazarlar olmuş, bu bilgiler Yâkût el-Hamevî ve Kazvîni gibi Doğulu coğrafyacılar tarafından da kullanılmıştır. Özellikle İdrîsî, 1154'te Norman Sicilyası'nda tamamladığı eserlerinde İtalya ve Batı Avrupa konusunda geniş bilgiler vermiş, gerek onun gerekse daha sonra İbn Saîd'in Franklar

hakkında yazdıkları Doğu'daki eserlere temel oluşturmuştur.

Aslında İspanya ve İtalya üzerinden Batı Avrupa ile doğrudan temas halinde bulunan müslüman dünyasına bu ülkeler hakkında daha fazla bilgilerin sızması beklenebilirdi. Fakat bütün Ortaçağ boyunca İslâmiyet ile Batı hıristiyan âlemi arasındaki kültürel temas hemen yok denecek kadar azdı. İslâm dünyası kendi inancının üstünlüğünden emin ve gururlu idi. Kuzeydeki "soğuk ülke"de -Avrupa- yaşayan barbarlarla ilişki kurmak ihtiyacı duymuyordu. Ticarî ve diplomatik ilişkileri bile kısıtlayan bu duruma rağmen yine de zaman zaman sınırları aşip gelen tâcirler ve özellikle X. yüzyılda sayıları çok artan ve hac mak-sadıyla Kudüs'ü ziyaret eden hacılar vardı. Buna karşılık müslüman dünyasından da Batı'ya giden sefâret heyetleri oluyordu. Böyle bir heyetin kuzeye gidiş konusunda ilk haber, 845 dolaylarında II. Abdurrahman tarafından, başında Yahyâ b. Hakem el-Gazzâl'in bulunduğu elçilerin Kurtuba'dan Vikingler ülkesine -bu sırada hüküm sürmekte olan Kral Rörîk veya Kral I. Erik'in yanına- gönderilişine dairdir (İbn Dihye el-Kelbî, s. 139 vd.). Bu devirle ilgili olarak Hârûnürreşîd ile Büyük Karl arasında teâtî edilen elçi heyetleri hakkındaki bilgi ise sadece bir Frank kaynağına, Einhard'ın *Vita Caroli Magni* adlı eserine dayanmaktadır. Eğer bu olay gerçekten vuku bulmuşsa bile müslüman tarihçilerinin buna pek önem vermedikleri bu konuda herhangi bir şey yazmamış olmalarından bellidir (bazı tarihçiler bunun doğru olmadığını ileri sürerler, *El²*, III, 1044; aksine görüş için bk. Buckler, *Harun'al-Rashid and Charles the Great*, krş. Runciman, *English Historical Review*, I [1935], 606-619; Mâcid Haddûrî, Musca). Bu devir için kesin kayıtlı yegâne haber, Reşîd b. Zübeyr'in Evhadî tarafından ihtisar edilen *ez-Zehâ'ir ve't-tuhaf* adlı eserinde yer almaktadır. Bu haber, Lorraine Kralı II. Lothar'ın kızı ve Ivree markisi Adalbert'in hanımı olan Bertha tarafından 293 (906) yılında Bağdat'a Halife Müktefi-Billâh'ın sarayına gönderilen bir Frank elçilik heyetiyle ilgilidir. Evhadî, heyetin başında Kuzey Afrika asıllı Ali adında bir hadımın bulunduğunu, onun aslında Ağlebîler'den Ziyâdetullah'ın harem ağalarından biri olup Frank sahillerine gönderilen donanmada kumandan olarak görev yaparken esir düştüğünü ve Kraliçe

Bertha tarafından has adamı olarak sayıya alındığını, şimdi de gizli bir görevle Bağdat'a yollandığını yazmıştır (Della Vida, *Aneddotti e svaghi arabi e non arabi*, s. 26-44; a.mlf., *Rivista Storica Italiana*, LXVI [1954], s. 21-38; M. Hamîdullah, *JPHS*, I/4 [1953], s. 272-300; a.mlf., *İTED*, II/1 [1957], s. 113-145). Heyet çeşitli he-diyelerle birlikte Frank yazısı ile yazılmış bir mektup getirmiş ve mektup önce Grekçe'ye, sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Eserinde bu mektuptan bahseden İbnü'n-Nedîm, bu yazıyı sık sık Frank kılıçlarında gördüğünü de ilâve ettikten sonra heyet başkanının halife ile gizli bir görüşme yaparak Kraliçe Bertha'nın kendisiyle evlenmek istediğini bildirdiğini söylemektedir (*el-Fihrist*, s. 20). Bundan sonraki elçilik münasebetlerini ihtiva eden haber, Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem ile Frank Kralı I. Otto arasında karşılıklı gönderilen sefâret heyetlerine dairdir. Bu habere göre, X. yüzyılın ikinci yarısında I. Otto'nun yolladığı elçilik heyetine karşılık II. Hakem 354 (965) yılı dolaylarında, içinde tanınmış bir kişi olan İbrâhim b. Ya'kûb el-İsrâîlî et-Turtûşî'nin de bulunduğu heyeti göndermiştir. Bu dönemde Batı Avrupa hakkında şahsî görüşlerini anlatan adı belli tek seyyah İbrâhim b. Ya'kûb'dur. Seyahatleri hakkında yazdıkları her ne kadar kaybolmuşsa da onun verdiği bilgiler sonraki coğrafya yazarlarının ve özellikle Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin alıntılarıyla bilinmektedir.

Arapça ve Farsça eserlerin verdiği bilgilerden çıkan sonuca göre, Haçlı seferleri öncesinde müslümanlar Batı Avrupa'yı sadece barbarların yaşadığı kuzeydeki soğuk ülkeler olarak tanımakta ve bu ülkelerde yaşayan milletlerin tarihine dair ancak şunları bilmekteydiler: Müslüman İspanya'nın kuzeyinde Pirene dağlarında Galicalılar ve Basklar denilen ilkel hıristiyan kabileler oturuyordu. İtalya'da müslüman hâkimiyetinin ötesinde Roma toprakları vardı ve idare papa denilen bir papaz-kralın elindeydi. Daha kuzeyde ise Lombardlar adıyla bilinen vahşi insanların ülkesi bulunuyordu. Doğu Akdeniz bölgesinde hıristiyan Bizans İmparatorluğu komşuları idi. Bizans sınırlarının gerisinde geniş topraklara yayılmış olarak yaşayan Slav kabileleri vardı. Slavlar'ın batısında, Alp ve Pirene dağlarının kuzeyinde Frank Krallığı'nın ülkesi uzanıyordu. Daha kuzeyde Franklar'ın ötesinde de ateşe tapan Mecûsîler (Normanlar) vardı.

Haçlı seferleri döneminin müslüman yazarları ise Doğu'da kurulan Haçlı devletleri dolayısıyla müslümanları zorunlu olarak genelde Franklar dedikleri Haçlılar'la daha yakın ilişkilere sokan bütün olayları, bunlara karşı girilen mücadeleleri, savaşları ve iki taraf arasındaki diplomatik temasları anlatmışlardır. Bununla beraber İbn Cübeyr, Üsâme b. Münkiz gibi bazı müellifler dışında hemen hiçbir Haçlı devletlerinin iç işlerine, değişik milletlerden oluşan Haçlı ordularının geldikleri ülkelere ve bu orduların geliş sebeplerine merak duymamış ve bu konudaki eski ilgisizliklerini sürdürmüşlerdir. Yine de bu yakın temasın sonucu olarak Haçlı döneminin ve sonraki devrin müslüman yazarları Franklar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmuş görünmektedir.

Frank tarihi konusunda ilk geniş bilgi, XIV. yüzyıl başında İlhanlı hükümdarı için hazırladığı *Câmi'ü't-tevârih* adındaki dünya tarihini kapsayan eserinin II. cildinde Reşidüddin Fazlullah tarafından verilmiştir. Reşidüddin eserinin bu bölümünde, I. Albrecht'e kadar (1298-1308) kutsal Roma-Germen imparatorlarının ve XI. Benedictus'a kadar (ö. 1304) papaların tarihini kısaca yazmış ve bu bilgileri Martinus Polonus'un kitabıyla papalık makamından İran'daki İlhanlı sarayına elçilik göreviyle gelen bir keşişten aldığı açıklamıştır. XV. yüzyılın başında ise Kalkaşendî *Şubhu'l-a'sâ* adlı eserinde Franklar hakkında daha geniş bilgiler vermiş; Fransa, Almanya, Venedik, Cenova gibi ülkelerin tarihleri, coğrafyaları, yer yer ayrıntılı olmak üzere büyük şehirleri ve dönemleriyle birlikte her birinin hükümdarlarına dair açıklamalar yapmıştır (VIII, 33-53).

Ünlü iki tarihçi İbn Bîbî ve Aksarâyî de eserlerinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve onların arkasından Batı Anadolu bölgesinde hâkimiyet kuran Türk beyliklerinin Kıbrıs ve Rodos adalarıyla Antalya, İzmir ve Ege sahillerinde Franklar'la olan temaslarını ele almışlar, fakat konuya sadece askerî mücadeleler ve ticarî ilişkiler açısından yaklaşmış ve insanlar hakkında bilgi vermemişlerdir (ayrıca bk. FRENK).

BİBLİYOGRAFYA :

Steingass, *Dictionary*, "Frang", "Frangistân" md.leri; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 90, 92, 153-155; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefse*, s. 85, 127-130; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), II, 32 vd., 34-37; a.e. (trc. G. Rotter), Tübingen-Basel 1978, s. 202 vd., 204-207; a.mlf., *et-Tenbih*, s. 22 vd., 176 vd.;

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 20; Üsâme b. Münkiz, *el-İ'tibâr* (nşr. P. K. Hitti), Princeton 1930; Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, Tahrân 1965, I, 224; II, 866-872; İbn Dihye el-Kelbî, *el-Mu'trib min eş'ari ehli'l-Magrib* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1954, s. 139 vd.; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-muštalahî's-şerif*, Kahire 1312, s. 60-64; Reşidüddin, *Câmi'ü't-tevârih: Histoire des Francs* (nşr. ve trc. K. Jahn Utrecht), Leiden 1951, II, tür.yer.; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 117-118; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, VIII, 33-53; Himyerî, *er-Rav-zû'l-mi'raf*, tür.yer.; I. Guidi, *L'Europa occidentale negli antichi geografi arabi*, *Florilegium Melchior de Vogüé*, Paris 1909, s. 263-269; F. W. Buckler, *Hârûn al-Rashid and Charles the Great*, Cambridge 1931; H. Schilling, *Weltgeschichte Ereignisse und Daten von der Eiszeit bis Heute*, Berlin 1933, s. 771; Mâcid Haddûrî, *eş-Şilâtü'd-diblümâfîkiyye beyne Hârûn er-Reşid ve Şarlman*, Bağdad 1939; K. Jahn Utrecht, "Les legendes de l'occident chez Reşid al-Din", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 255-257; G. L. Della Vida, *Aneddotti e svaghi arabi e non arabi*, Milan-Naples 1959, s. 26-44; a.mlf., "La Corrispondenza di Berta di Toscana col Califfo Muktafi", *Rivista Storica Italiana*, LXVI, Naples 1954, s. 21-38; B. Lewis, *Mas'udi on the Kings of the Franks*, *Al-Mas'udi Millenary Commemoration Volume*, Aligarh 1960, s. 7-10; a.mlf., "The Muslim Discovery of Europe", *BSOAS*, XX (1957), s. 409-416; a.mlf., "Ifrandj", *EI²* (İng.), III, 1044-1046; a.mlf. — P. M. Holt, *Historians of the Middle East*, London 1962, s. 180-191; G. Musca, *Carlo Magno ed Harun al-Rashid*, Bari 1963; F. Rosenthal, *A History of Muslim Hagiography*, Leiden 1968; F. Gabrieli, *Die Kreuzzüge aus arabischer Sicht*, München 1975; R. Mc Kitterick, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians 751-987*, London 1983; R. Collins, *Early Medieval Spain, Unity in Diversity 400-1000*, London 1983; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, IV, bk. İndeks; C. Brooke, *Europe in the Central Middle Ages 962-1154*, London 1987; S. Runciman, "Charlemagne and Palastine", *English Historical Review*, I, Harlow Esseks 1935, s. 606-619; A. Zeki Velidi Togan, "Die Schwerter der Germanen nach arabischen berichten des 9-11 Jahrhunderts", *ZDMG*, XC (1936), s. 19-37; M. Hamidullah, "Embassy of Queen Bertha to Caliph al-Muktafi Billah in Baghdad 293/906", *JPHS*, I/4 (1953), s. 272-300; a.mlf., "Kitab al-zaxair va'l-tuhaf ve Abbasiler Devrinde Bağdad-Roma Münasebetleri", *İTED*, II/1 (1957), s. 113-145; D. M. Dunlop, "The British Isles, According to medieval Arabic Authors", *IQ*, IV (1957), s. 11-28; T. Lewicki, "Die Vorstellungen arabischer Schriftsteller des 9. und 10. Jahrhunderts von der Geographie und von den ethnischen Verhältnissen Osteuropas", *Isl*, XXXV (1959), s. 26-41; Abdurrahman Ali el-Hajjî, "Christian States in Northern Spain during the Umayyad Period", *IQ*, IX (1965), s. 46-55; X (1966), s. 19-25, 84-94; XI (1967), s. 129-136; XII (1968), s. 59-70, 140-145; XIII (1969), s. 113-126; Yûsuf el-Hürî, "el-Cuğrâfiyyûn el-'Arab ve Ürûbâ", *el-Ebhâs*, XX/4, Beyrut 1967, s. 357-392; Kâ-mûsû'l-a'lâm, V, 3374, 3397; J. E. P. Hopkins, "Ifrandj (Spain)", *EI²* (İng.), III, 1046.

